

حكومەتا هەرێما كوردستان
زانكويا زاخو
كولێژا پەروەردەيا بنيات
بەش/زانستێن كومەلايەتى
قوناغا /سيێ

بابەت:
(ميرگەها بابان)

ناڤى قوتابيان:

١ـ كبير محمد
٢ـ فارس اسماعيل
٣ـ ئارزو ايوب
٤ـ سمر حسين
٥ـ زينب سعيد
٦ـ سولاف مهدى

ناڤێ ماموستاى:

د.عبدالبارى عابد

٢٠٢٣ز ٢٧٢٣ك ١٤٤٤ك

ناڤەروک **لاپەرە**

پشەکی

میرگەها بابان دگەلەك قوناغێن دیروكا خودا وەك هێزەكا سیاسی و لەشكەری ل كوردستانێ پەیدا بویە و هەڤركیەكا توند ل گەل هێزێن هەرێمێ و دەرڤە كرییە بەلێ دوو خالێن سەرەكی ب درێژاهییا دیروكا میرگەهێ كارتێكرن لسەر لاوازییا ڤێ میرگەهێ كریە ئەوژی :
ئێك/ دەست درێژییا هەردوو دەولەتێن عوسمانی و ئیرانی دكاروبارێن ناڤخویێ میرگەها بابان دا .
دوو/ هەڤركییا ناڤخو دناڤبەرا ئەندامێن مالباتێن حوكومدار دا ژ بو وەرگرتنا حوكمی ل میرگەهێ .

جهێ جوگرافی یێ میرگەهێ

جهێ جوگرافی یێ میرگەهێ لسەر سنورێ دەولەتا عوسمانی و ئیرانی کارتێکرن لسەر دیروکا میرگەهێ کرییە و ئەڤ یەکە بو یە سەدەمێ دەستدرێژییا هەردوو دەولەتێن ناڤ هاتی . ئەڤ میرگەهە ب پێنج قوناغان و لسەر وەختێ پێنج مالباتان هاتییە دامەزراندن ، دەسپێکا مالباتا ئێکێ ژ میر بوداقی ل گوندێ دارشمانە ل قەزا پشدەر ل لیوایا سولەیمانیێ ل سالا ١٥٠١ دەسپێدکەت ، دقوناغا دیڤدا دەسهەلاتداییا وی ل دەڤەرێ بەرفرە بویە و چەند دەڤەر ژ میرگەهێ سوران و ئەردەلان گرتینە . مالباتا دویێ لسەر دەستێ پیرنزر هاتییە دامەزراندن و مالباتا سێیێ و چارێ پشتی مرنا پیرنزر دەستپێدکەت و هەتا هاتنا فەقی ئەحمەد ب دوماهی دهێت . لسەر دەستێ فەقی ئەحمەد لسالا ١٦٧٨ز مالباتا پێنجێ هاتییە دامەزراندن لسەر دەمێ ڤێ مالباتێ گوهرینێن مەزن دناڤ میرگەهێ دا پەیدا دبن ، ژ وان گوهرینا میرگەهێ بو دەولەتەکا سەربەخو ، ئاڤاکرنا باژێرێ سولەیمانیێ (بنگەهێ دەولەتێ) لسەر دەمێ میر ئیبراهیم پاشا ل سالا ١٧٨٤ ، بەلێ هاتنا میر عبدالرحمان پاشا بو حوکمێ میرگەهێ مەزنترین گوهرینە دڤێ مالباتێدا .

پەیدابونا میر عەبدلرەحمان بابانی

پەیدابونا میر عەبدلرەحمان بابانی وەکی میرەکێ ب هێز و شیان ل مێرگەها بابان ب رویدانەکا گرنگ دهێتە نیاسین ،چونکی پشتی ئەوێ حوکم ل سالا ١٧٨٩ل میرگەهێ وەرگرتی ل دەستپێکێ دەست ب دارژتنا نەخشێ پاشەرۆژا میرگەها بابان کر و پاشان بەرەڤ دانانا دەڤەرەکا کوردیا سەربەخۆ چوو.عەبدولرەحمان پاشا کورێ مەحمود پاشا کورێ سلێمان پاشا ژێدەرێن تایبەت ب دیرۆکا مێرگەها بابان دیار دکەن کو میرگە ل سەردەمێ وی گە هشتە قۆناغەکا پێشکەفتی و هێزا میرگەهێ وی گەهشتە پلەیەکا بەرز.بێگومان ئەگەرێ ڤێ هێزێ و پێشکەفتنا وی دزڤرتەڤە بۆ کەسایەتیا عەبدلرەحمان پاشا،کو کەسایەتیەکا ب شیان و هێز و خودان هزرەکا دووربین ،ئانکو هەمی سالوخەتێن حاکمێ بهێز و سەرکەفتی د کەسایەتیا وێ کۆم ببون.میر عەبدلرەحمان پاشا بۆ ماوێ(٢٤)سالان حوکم ل بابان کریە،بەلێ د چەند گەراندا حوکم وەرگرتیە،ژبەر گۆهرینا بارودۆخێ سیاسی دناڤ میرگەهیدا و هەڤرکییێن مالباتی لسەر حوکمی و هەلویستێ ویلایەتێ بەغدا بەرامبەر بابان چەندین جاران عەبدلرەحمان پاشا ژ حوکمێ هاتە دیرکرن،ل سەردەمێ عەبدلرەحمان پاشا دوو لایەنێن گرنگ پەیدابوون:(یا ئێکێ:دانانا میرگەهەکێ ب هێز و سەربەخۆ:یا دووێ ئەنجامدانا شەرێن دژوار دژی عوسمانیان).

ل سەردەمێ عەبدلرەحمان پاشا دوو لایەنێن گرنگ پەیدابوون

لایەنێ ئێکێ/دانانا میرگەهەکێ ب هێز و سەربەخۆ ئێک ژ مەبەستێن سەرەکی یێ عەبدرەحمان پاشا بجهئینانا مەرەمێن نەتەوەیی بوو،و کارێن وی یێن سیاسی ژبۆ ئاڤاکرنا دەولەتەکا کوردی یا سەربەخۆبون،دیرۆکنڤیس و ڤەکۆلەرێن کورد هەمی گەهشتنە وی یەکێ کو ئارمانجا وی یا سیاسی دانانا دەولەتەکا کوردیا سەربەخۆبوو،د قۆناغا یەکێدا یا حوکمێ خۆ ١٢ سالان ڤەکێشا عەبدلرەحمان شیا دەسهەلاتداریا خۆ لسەر دەڤەرێن ناڤبەرا رووبارێ

زیێ هەتا دەڤەرێن سنووری ل خانەقین و بەدرە جاسان ببەت و مفا ژ هۆزا جاف وەرگرتیە،دەمێ ئەو هۆز کریە هۆزەکا لەشکەرێ بۆ میرگەهێ. ژ لایەکێ دیڤە عەبدرەحمان پاشا بنیاتا جڤاکی و ئابووری ل میرگەها بابان موکوم کریە،دەمێ پالپشتیا بازرگانی و کارێ دەستی کریە،دگەل وی یەکێ کوردێن گەرۆک هاندابنە کو ل باژێران ب تایبەتی ل سلێمانی ئاکنجی ببن،ئەڤ یەکێ هاریکاری هۆزێن گەرۆک کریە ب تایبەتی هۆزا جاف کو بەرەف کارێ چاندنێ و خودانکرنا تەرش و کەوالێ بچن.د بوارێ لەشکەریدا،عەبدلرەحمان پاشا د میرگەها باباندا لەشکەرەکێ بهێز و موکوم و پێدڤێێن لەشکەرێ وەکی چەکەکێ بەرهەڤکری دیسان بۆ موکوم کرنا هێزا خۆیا لەشکەری مفا ژ هۆزێن کوردی ل دەڤەرێ خۆ وەرگرتیە.میرعەبدلرەحمان پاشا هەولێن بەردەوام کرینە بۆ وێ مەبەستێ کو میرگەهێ خۆ بەرەف دەولەتەکا بهێز بگۆهریت،کو باژێرێ سلێمانی بکەتە بنگەهێ رۆشنبیری ل کوردستانا باشوور،ژبەر ڤی یەکێ داخاز ژ هۆزانڤانان و رۆشنبیران کریە.ل باژێرێ سلێمانی ئاکنجی بن.

لایەنێ دووێ:ئەنجامدانا شەرێن دژوار دگەل عوسمانیان:هەولێن میر عەبدلرەحمان پاشایی ژبۆ بجهئینانا مەرەمێن خوە یێن سیاسی بوونە ئەگەرێن پەیدابوونا چەند گەرێن شەری دگەل لەشکرێ عوسمانیان ل ویلایەتا بەغدا ،ئەڤە ژ لایەکێڤە،گەلەک جاران والیێ بەغدا هەول دایە بریارێ لادانا میر عبدلرەحمان ژ حوکمێ بابان دەرێخستیە میرەکێ دی ل جهێ وی دەست نیشان کریە،بۆ نموونە ل سالێ ١٧٩٧والیێ بەغدا سلێمان پاشایێ مەزن بریارا لادانا وی دەرێخست ل جهێ وی ئیبراهیم پاشا دانا ل وی دەمێ بریاردا عەبدلرەحمان پاشا ل بەغدا بمینیت.ل سالێ١٨٠٣والی نوێ بەغدا عەلی پاشا،میر عەبدرەحمان پاشا ڤەگەراندە میرگەها بابان دڤی ماوەیدا میرێ بابان خزمەتا لەشکەری پێشکەشی والی بەغدا دکەتن مینا هاریکاریا والیا باغدا بۆ ریکخستنا هێرشا لەشکەری ل دژی هێرشا وەهابیان ل باشوورێ عێراق.ماوەیا پەیوەندیا خۆش دناڤبەرا ویلایەتا بەغدا و بابان گەلەک نەڤەکێشا،ژبەر هندێ میرگەها بابان توشی گەرەکا دیا هێرشێ لەشکەرێ عوسمانیان بوو دوو جاران لەشکەرێ ویلایەتا بەغدا هێرش کرە بابان ل دەربەندی بازیان میر عەبدلرەحمان توشی شکەستنێ بوو ،بەرەف ئیران دچیت خالد پاشا پسمامێ میر عەبدلرەحمان دبیتە میرێ بابان .دناڤبەرا سالێن(١٨٠٥تا١٨١٢)شەر دناڤبەرا میر عەبدلرەحمان پاشا والیێ بەغدا سولێمان پاشای بچووک و عەبدللە پاشا بەردەوامبون، هەرچەندە دڤێ قوناغێدا میر عەبدلرەحمان پاشا حەردێ میرگاها خۆ بەرەف دەوروبەرێن هەولێر بەرفرە کر کو ڤێ یەکێ نەرازیبوون ل جەم والیی بەغدا عەبدوللە پەیدا کر و د ئەنجامدا لەشکەرێ میرگەها بابان والیێ بەغدا ل کفری گەهشتنە ئێک پشتی شەرەکی دژوار ل سالێ١٨١٢لەشکەرێ میرگەها بابان ل دەستپێکێ سەرکەفتن بدەستڤە ئینا بەلێ هێزێ لەشکەرێ والیێ بەغدا میر عەبدلرەحمان ناچارکر شەرێ بهێلیت و بەرەف ئیران بچیت ل سالێ١٨١٣بۆ جارا شەشێ میر عەبدلرەحمان پاشا دهێتە سلێمانی حوکم ل بابان وەردگریت،چەندین کاران ژبۆ پەیدابوونا رێکخستنا سەروبەرێ میرگەهێ ئەنجام دداتن،بەلێ نەساخی رێک نەدا وە ڤان کاران ئەنجام بداتن ل سالی ١٨١٤چویە بەر دلۆڤانیا خودێ ل جهێ وی کورێ وی مەحمود پاشا هاتە دەستنیشان کرن

ديروكا ميرگەها بابان پشتى مرنا عبدالرحمان پاشا تا هەلوەشاندنا ميرگەهێ لسالا ١٨٥١ چەند سەروسيمايێن گرنگ بخوڤەگرتينە و گرنكترين سەروسيما دڤێ قوناغێ دا :

په يدابوونا هه فركيا نافخويى دنافبه را ئه ندانمێ مالباتاحوكمدار دا ديسا دەستدرژيا والێ بەغدا حاكمێ ئيرانێ وكاروبارئن ميرگه هێ دا و خاله كا سه ره كي بوو ديروكا ميرگه هێ دا هه ر چه ند ئه ف قوناغه هه فده م هه وال ده وله تا عوسمانيا بوون ب مه ره ما فه گه رندنا حوكمێ مه ركه زي ل سه ر ويلايه ت و ده فه رێ ده وله تێ ب هاتنا سولتانێ عوسماني مه حمودێ دوو يێ ١٨٣٩/١٨٠٨بو ده سهه لاتدارياده وله تا عوسماني ده ستپيكا بكارئينا فه گه راندنا ده سهه لاتداريا عوسمانيا و نه هيلان گيانێ سه ر به خويێ دنافبه را ده وله تا عوسماني دا بوو بێ گومان پالپشتيا ئيرانيان بوو ده وله تا عوسماني دفێ قوناغێ دا هاريكاريا وان كريه بوو نه هيلانا ميرگه هابابان چونكى دفى ماوه ى دار هه ردوو ده وله تان (ئيرانى و عوسمانى) هەمى گرفتارێن سنورى چاره سه ر دكرن ب مه ره ما ئيمزاكرنا ريككه فتنناوا ئه رزه روما دووى ل سالا ١٨٤٧ نه هيلانا كێش و بێشێن سنورى لڤێرێ هه ڤكاربيا عوسمانى و ئيرانى و ديركرنا هوزا جاف ژ هاريكاربيا ميرگه ها بابان ده رفه ت بو عوسمانيا خوش كرييه بو دوماهيئينانا ميرگه هـا بابان . پشتى مرنا عبدالرحمان پاشاى چه ند ميران حوكم ل بابان كريه ژوان محمود پاشا كورێ عبدالرحمان پاشاى به لێ ده ست دريژيا واليێ به غدا سعيد پاشا ل سالا (١٨١٣_ ١٨١٦) هاريكاربيا وى بو عبدالله باشاى مامێ محمود پاشاى محمود پاشا ژ حوكمێ ميرگه هـا بابان ديركرن هـەچەندە حاكمێ كرمنشا محمد على ميرزايى هاريكاربيا محمود پاشاى كريه كو جاره كا دى ڤه گه رينته بابان وه ك ميرێ ميرگەهێ ، دڤێ قوناغيدا ژبه ر ده ستدرێژييا واليێ بغدا حاكمێ كرمنشا پاشان هاريكاربيا حاكمێ بغدا داود پاشاى (١٨١٧_ ١٨٣١) هاندانا ميرێ ره واندوز محمد پاشاى (١٨١٣_١٨٣٦) هه ڤركييا ناڤخوى دناڤبه را هه ردوو ميرێن باباندا محمود پاشاى و عبدالله پاشا خورت كريه . ئه ف سەروبەره به رده وام بويه تا هاتنا مير سوله يمان پاشا كورێ عبدالرحمان پاشاى . ديماهييا سالا ١١٣١ حوكم ل بابان كريه . پشتى ريككه فتنا ئەرزەروما دوويێ سالا ١٨٤٧ دناڤبەرا عوسمانى و ئيرانيا دا ب ره نگه كێ رژدى هه ولێن هه لوه شاندنا ميرگه هـا بابان كريه سالا ١٨٤٧ واليێ بەغدا نجيب پاشاى هێرش كره بابان ل نێزيك باژێرێ كويه له شكه رێ بابان توشى شكه ستنێ بو ئەحمەد بەگ بەرەف ئيرانێ خو ڤه كيشا ب ڤێ چه ندێ واليێ بغدا برايى وى عبدالله پاشا كره حاكمێ بابان بەلێ وه ك قايمقامێ باژيرێ سولەيمانييێ ئانكو نه وه ك مير هاته ده ستنيشانكرن . لسالا ١٨٥١ و واليێ نو يێ بغدا ناميق پاشا عبدالله باشا ژ بازيرێ سلێمانييێ لادا و حاكمێ عوسمانييا بناڤێ ئيسماعيل پاشا ل چهێ وى دەستنيشانكر .

ژێدەر:

١.کامێران عبدالصمد احمد الدوسکی،کوردستان العثمانیه النصف الاول من القرن التاسع عشر،(دهوك،٢٠٠٢)،ص ص٩٥-٩٦.
٢.محمد امین زکی ، مشاهیر الکرد و کوردستان،اعداد رفیق صالح،(السلیمانیه،٢٠٠٥)،ج٢،ص٢٦٤.
٣.ستیفن هیمسلی لونکریك،اربعه قرون من تاریخ العراق الحدیث،(بغداد،١٩٨٥)ط٦،ص ص٢٧٩-٢٨٠.
٤.جلیلی جلیل، من تاریخ الامارات فی الامبراطوریه العثمانیه فی النصف الاول من القرن التاسع عشر، ترجمه محمد عبدو النجارت،(بیروت، ١٩٨٧)،ص٥٥.